

نشر الکترونیک و حقوق مالکیت فکری برای دانش کاران و نهادهای دانشی

حمید محسنی

عضو هیئت علمی مرکز آموزش عالی امام خمینی، سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی، کرج، ایران
پست الکترونیک: nashreketabdar@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۳/۲۹

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۴/۲۰

چکیده

در این مقاله به بخش‌هایی از مسائل، چالش‌ها، آموزه‌ها و راه‌حل‌های مرتبط با مالکیت فکری اشاره می‌شود که اغلب ناشی از گسترش فناوری اطلاعاتی و ارتباطی، از جمله نشر الکترونیک برای دانش کاران و نهادهای دانشی است. توجه به این موضوع، از این جهت برای پژوهشگران، مدیران، کارشناسان و متخصصان نهادهای اطلاع‌رسانی اهمیت دارد که آن‌ها در ترویج و انتقال این آموزه‌ها، راه‌حل‌ها و نیز ارائه خدمات درباره برخی از مسائل فنی و حقوقی مرتبط با اطلاعات و دانش در فرایند تحقیق، تولید و مصرف اطلاعات، ثبت اختراعات و غیره نقش زیادی دارند. تحول دیجیتال و مالکیت فکری به بازنگری در برخی از نقش‌ها، وظیفه‌ها و شغل‌های تازه برای متخصصان اطلاعات و اطلاع‌رسانی در نهادهای دانشی نیازمند است. کارشناس ارتباط علمی، مالکیت فکری، حقوق نسخه‌برداری، مدیریت نشر محتوا، نشر الکترونیک و آرشیو سازمانی از جمله آن‌هاست.

کلیدواژه‌ها: حقوق مالکیت فکری، نشر الکترونیک، حقوق نسخه‌برداری، دانش کاران، نهادهای دانشی، متخصصان اطلاعات.

مقدمه

کار دانشی به مجموعه اقدامات و فعالیت‌های مرتبط با اطلاعات و دانش اطلاق می‌شود؛ از تولید و عرضه تا مصرف و همه آنچه در چرخه دانش یا اطلاعات مطرح است. به افراد درگیر در کارهای دانشی دانش کار می‌گویند. نهادهای دانشی همان سازمان‌های دانش کار هستند؛ یعنی نهادهایی که کار دانشی می‌کنند. متخصصان اطلاعات و اطلاع‌رسانی، کتابداران، معلمان، استادان، محققان، نویسندگان، مترجمان، ویراستاران، برنامه‌نویسان و خبرنگاران، نمونه‌هایی از دانش کاران هستند. کتابخانه‌ها، ناشران، دانشگاه‌ها، پژوهشگاه‌ها، مدارس و مراکز نشر اطلاعات نیز از جمله نهادهای دانشی هستند.

با اهداف فردی یا نهادی گوناگون و بسیار متنوع می‌تواند بین دانش کاران و نهادهای دانشی ارتباط وجود داشته باشد. نقش گسترده اطلاعات و دانش در زیست فردی و اجتماعی سبب شده است تا اهمیت کار دانش کاران نیز بیشتر و بیشتر شود. رواج فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی نیز بر گستردگی حضور اطلاعات در جامعه افزوده است. به همین دلیل، پس از رواج انواع فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی و شبکه‌های اطلاعاتی تازه، به‌ویژه پس از رواج و گسترش نشر الکترونیک محتوا، میزان درگیری افراد با حقوق مالکیت فکری بیشتر و حساس‌تر نیز شده است.

کالاهای اطلاعاتی، خدمات اطلاعاتی، جامعه اطلاعاتی، نهادهای دانشی، دانش کاران، و دیگر واژه‌ها و عبارات مرتبط نشان از روند رو به افزایشی دارد که اطلاعاتی شدن کالاها، خدمات، نهادها، و فرایندها نام دارد؛ روندی که کم‌وبیش همه جنبه‌های زندگی فردی و اجتماعی انسان‌ها را تحت تأثیر قرار داده است. بر همین اساس، تولید و مصرف اطلاعات و دانش جایگاه مهم‌تری یافته است. به عبارت بهتر، نقش و اهمیت کار دانشی و نهادهای دانشی نیز متناسب با آن افزایش یافته است. در چنین جوامعی جایگاه آموزش، پژوهش، نوآوری، محصولات اطلاعاتی و دانشی برجسته است. درون‌داد و برون‌داد همه این‌ها

کم‌وبیش اطلاعات و دانش است. همین اطلاعات و دانش و کم و کیف مدیریت آن‌ها با انواع فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی است که عامل اصلی رقابت و برتری به‌شمار می‌آید؛ زیرا در هر کالا و خدمتی رسوخ کرده است تا حدی که آنتوان اسمیت (۱۳۹۲) همه کالاها و خدمات را «اطلاعات منجمد» نامیده است. او در کتاب «جغرافیای سیاسی اطلاعات» نشان داده است که انواع فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی مثل ماهواره و سنجش از راه دور، منابع و ثروت گوناگون آن‌ها چگونه حتی در ورای مرزهای سیاسی و جغرافیایی کشورها و ازسوی کشورها و شرکت‌های بزرگ مالک این فناوری‌ها و داده‌ها تهدید می‌شود. همین تهدیدها و چالش‌ها، در سطوحی دیگر، حقوق افراد و نهادها در داخل مرزهای ملی و ارتباط آن‌ها با دیگران در خارج از مرزها را نیز دشوار ساخت و پیچیدگی فنی و حقوقی هر چیز مرتبط با اطلاعات و دانش را افزایش داد. مدیریت ابزارها و منابع داده‌ها و اطلاعات و محتوای آن‌ها به تخصص و مهارت‌های چندگانه‌ای نیاز دارد که اغلب ورای تخصص و توان یک فرد و حتی یک نهاد است. برای مثال، فرایند تولید اطلاعات و دانش ازسوی محققان و نویسندگان، چندوچون استفاده از اطلاعات در فرایند آموزش و پژوهش، تولید فنی محتوا ازسوی ناشر و سایر عوامل و ابزارهای نشر، توزیع و دسترس‌پذیری اطلاعات، جستجو و جمع‌آوری آن‌ها، مطالعه اطلاعات و فرایندهای اطلاعاتی و ارزیابی نسبتشان با دانش کاران و نهادهای دانشی، سازماندهی اطلاعات، ارائه انواع خدمات اطلاعاتی، و مثل آن نیازمند دانش علمی، فنی و حقوقی ویژه و در حوزه‌های گوناگون است که هر دانش کار یا نهاد دانشی به آن‌ها دسترسی ندارد، درحالی که متناسب با نیازشان باید از آن‌ها مطلع باشند. باین حال، انتظار می‌رود متخصصان اطلاعات و اطلاع‌رسانی در بیشتر این مهارت‌های دانشی تخصص داشته باشند که البته خود این حوزه شامل طیف گسترده‌ای از مهارت‌ها و مشاغل مربوطه است.

برای مثال، مشاوره حقوقی مرتبط با اطلاعات یکی از

فعالیت‌های دانشی است که می‌توان انجام بخش زیادی از آن را از متخصصان اطلاعات و اطلاع‌رسانی انتظار داشت. آن‌ها به دلیل ماهیت کاری خود باید با برخی از مسائل حقوقی مرتبط با اطلاعات و منابع اطلاعاتی آشنا باشند. البته دانش حقوقی مرتبط با تولید و مصرف اطلاعات و دانش در زندگی فردی و اجتماعی چنان گسترده و پیچیده است که خود نیاز به تخصص چندگانه دارد. برای مثال، جنبه‌هایی از تولید و مصرف اطلاعات در حوزه‌هایی مثل زیست‌پزشکی، دارو و درمان، علوم کشاورزی، نانوفناوری و غیره به متخصصان و مشاوران حقوقی نیاز دارد که اطلاعات و تجربه‌های آن‌ها در همان جنبه از مالکیت فکری کافی و مناسب باشد. بر همین اساس، نمی‌توان انتظار داشت که همه دانش کاران و حتی متخصصان اطلاعات و اطلاع‌رسانی با همه جنبه‌های مرتبط با حقوق تولید و مصرف اطلاعات و دانش آشنا باشند. باین حال، اهمیت برخی از جنبه‌های حقوقی مرتبط با تولید و مصرف اطلاعات چنان زیاد است که لازم است همه حوزه‌های دانشی، و حتی برخی از مصرف‌کنندگان اطلاعات متناسب با نوع و اهمیت کار خود کم‌وبیش با جنبه‌هایی از آن آشنا باشند. طرح برخی از جنبه‌های حقوقی مرتبط با تولید و مصرف اطلاعات در انواع محتوای آموزشی نیز حاکی از اهمیت و ضرورت توجه بیشتر به این مقوله است.

در پایان درباره تعریف برخی از مشاغل و اقدامات مرتبط با مالکیت فکری و نشر الکترونیکی محتوا در نهادهای دانشی و ملی توصیه‌ها و پیشنهادهایی ارائه شده است.

چالش مالکیت و دسترس پذیری در فضای الکترونیکی

بی‌شک یکی از مفاهیم اساسی در تنظیم روابط بین افراد و نهادها در سطوح مختلف ملی و جهانی مفهوم مالکیت است. بسیاری از قوانین و مقررات مرتبط با کالاها و خدمات فکری نیز بر همین اساس تدوین شده است. طرح این نکته از این جهت اهمیت دارد که یکی از مهم‌ترین چالش‌های مرتبط با کالاها و خدمات فکری، به‌ویژه در فضای الکترونیکی نیز به همین مسئله مرتبط است: نشر الکترونیکی کالاها و خدمات فکری به سرعت به سمت و سویی در حرکت است که گاهی با تلقی عمومی و سنتی مردم از کالاها و خدمات مرسوم در تضاد است. ناهمگامی قوانین و مقررات با تغییرات فنی و اجتماعی این حوزه و نیز شناخت دانش کاران نسبت به قوانین جاری و خود فناوری‌ها و سازوکار استفاده از آن‌ها سبب شده است تا مهارت‌ها و دانش جامعه از این تغییرات کافی و روزآمد نباشد (محسنی، ۱۳۸۱).

نمونه ساده این تغییرات، شکل ظاهری کالاهای اطلاعاتی است. قالب مرسوم و آشنا عمدتاً اثر چاپی یا کاغذی بود. اما نشر الکترونیکی به تدریج قالب‌های مختلفی را به بازار عرضه کرد. در ابتدا بیشتر قالب‌ها یا محمل‌های الکترونیکی نیز فیزیکی بود، مانند انواع فلاپی و بعدها دیسک نوری و غیره. اما با غلبه اطلاعات تحت وبی، مفهوم مادی کالای اطلاعاتی نیز بیش‌ازپیش متفاوت شد.

در ادامه این مقاله بیش از هر چیز به آن بخش از مسائل فنی و حقوقی مرتبط با مالکیت فکری اشاره می‌شود که به نحوی دانش کاران و نهادهای دانشی، به‌ویژه متخصصان اطلاعات در فرایندهای مختلف چرخه اطلاعات یا دانش (مثل دسترسی، تولید، سازماندهی، و نشر اطلاعات)، و عمدتاً در نشر الکترونیک با آن‌ها روبرو هستند. از انواع منابع اطلاعاتی، به کتاب، مجله و دیگر منابع چاپی و الکترونیکی مرسوم و پرکاربرد، و نیز واسطه‌هایی چون ناشر، کتابخانه، مراکز پخش اطلاعات، پایگاه‌های اطلاعاتی، آرشیوهای الکترونیکی و امثال آن‌ها بیش از همه توجه شده است. در همه موارد تلاش شده است به آن بخش از نکته‌های فنی و حقوقی مرتبط با دسترسی به اطلاعات و

که به تصویب هیئت وزیران خواهد رسید از اثرهای مورد حمایت این قانون از راه عکس برداری یا طرق مشابه آن به میزان مورد نیاز و متناسب با فعالیت خود نسخه برداری کنند». کم و کیف تکثیر یا اجرایی شدن این قانون منوط به تدوین آیین نامه اجرایی آن از سوی هیئت دولت است. دولت ایران تاکنون به دلایلی چنین آیین نامه اجرایی را تدوین و ابلاغ نکرده است. بر همین اساس روشن است که هرگونه اقدامی خارج از عرف و قوانین موجود غیرقانونی است.

«استفاده منصفانه» به قانونی اشاره می کند که استفاده از محتوای انواع منابع اطلاعاتی در منابع دیگر و برای اهداف آموزشی و پژوهشی را مجاز می داند. استناد به منبع استفاده شده شرط اصلی در استفاده منصفانه است. میزان استفاده و قواعد استناد نیز اغلب در شیوه نامه های استناد ذکر شده است.

خدمات تکثیر و تحویل مدرک از بخش هایی از یک کتاب، به خصوص مقاله یک مجله، در کتابخانه ها در ایران قوانین شفافی ندارد. اما خدمات تحویل مدرک در کتابخانه ها یا نهادهای اطلاعاتی خارجی مثل کتابخانه ملی بریتانیا و دیگر کتابخانه ها و مراکز تحویل مدرک مشمول قوانین حق مولف / حقوق نسخه برداری است. به عبارت دیگر، آن ها به هنگام ارسال مقاله برای هر فردی در ایران یا حتی کشور خودشان، براساس قانون هزینه حق نسخه برداری آن را از کاربران دریافت و به ناشر مربوط می پردازند.

نکته اساسی مرتبط با این ابهام ها و چالش های آن، به ویژه پس از رواج نشر الکترونیکی، تضمین مالکیت این قبیل کالاها و حقوق و مزایای مرتبط با آن ها است. به عبارت دیگر، سهولت تکثیر و استفاده غیرمجاز، نقطه ضعفی اساسی در کسب و کارها و خدمات مرتبط با این نوع کالاها اطلاعاتی است. کسب و کاری که اگر رونق داشته باشد و اقتصادی باشد منافع آن بیشتر به جامعه می رسد. قوانین و مقررات سخت گیرانه مرتبط با حقوق مالکیت فکری در کشورهای صنعتی جهان به همین دلیل است تا نوآوری و کار دانشی آن قدر اقتصادی باشد تا حضور حداکثری افراد

قابلیت انتقال کالای اطلاعاتی فارغ از مرزهای زمانی و مکانی، از ویژگی های بارز کالای اطلاعاتی نوین است. همین ویژگی سبب شد تا ادغام، انتقال، دسترس پذیری فیزیکی، مدیریت محتوایی، استفاده و سایر مسائل سخت افزاری و نرم افزاری آن ها نیز متنوع و متفاوت شود. روشن است که این تحولات تا چه حد می تواند رابطه بین عوامل گوناگون در گیر در تولید و مصرف محتوا را دگرگون کند؛ عواملی که نه فقط در صنایع و کسب و کارهای گوناگون نشر فعال اند بلکه در همه نهادهای دانشی و تک تک اجزای جامعه گسترده اند و به نحوی با اطلاعات سروکار دارند.

بی تردید یکی از چالش ها به مفهوم مالکیت منابع الکترونیکی و کم و کیف استفاده از آن ها مرتبط است. در فرایند خرید کتاب و سایر رسانه های چاپی، انتقال مالکیت مادی نسبتاً صریح و شفاف است؛ قوانین حاکم بر تهیه و استفاده از منابع چاپی کم و بیش مثل هر کالای دیگر است. یعنی خریدار مالک مادی آن کالا است؛ بر همین اساس مثل هر کالای دیگر می تواند آن ها را امانت دهد، اهدا کند، بفروشد، مرمت کند، و یا حتی امحا کند. در همه موارد به دلیل ویژگی فیزیکی یا مادی کالا فقط یک نفر می تواند از آن استفاده کند. به همین دلیل، جابجایی یا انتقال آن یعنی عدم استفاده هم زمان آن از سوی فردی دیگر. تنها تولید کننده یا مالک مادی محتوای اصلی می تواند همان کالا را حتی با تغییراتی بارها تولید کند. در غیر این صورت، ماده ۲۳ قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان تصریح کرده است که «هر کس همه یا قسمتی از اثر دیگری را که مورد حمایت این قانون است به نام خود یا به نام پدیدآورنده بدون اجازه او و یا عالماً و عامداً به نام شخص دیگری غیر از پدیدآورنده نشر یا پخش یا عرضه کند به حبس تأدیبی از شش ماه تا سه سال محکوم خواهد شد» (مجموعه قوانین و مقررات ...، ۱۳۸۱).

بر اساس ماده ۸ همین قانون، «کتابخانه های عمومی و مؤسسات جمع آوری نشریات و مؤسسات علمی و آموزشی که به صورت غیرانتفاعی اداره می شوند می توانند طبق آیین نامه ای

مفهوم و کنش امانت این است که هر فرد یا نهادی می‌تواند کتاب‌ها و هرگونه محتوای کتابخانه شخصی خود را به قالب الکترونیکی تبدیل کند و آن را امانت دهد؛ همان‌گونه که می‌تواند کتاب چاپی خود را امانت دهد. همچنین می‌توان پایگاه‌های اطلاعاتی، نرم‌افزارها، مقالات مجلات الکترونیکی، عکس‌ها، تصویرها، محتوای روزنامه‌ها و غیره را نیز امانت داد! روشن است که چنین خدشه‌ای در مفهوم امانت و گسترش دامنه مفهومی آن در فضای الکترونیکی تا چه حد می‌تواند موجب اختلال در روابط بین حرفه‌ها و افراد در حوزه‌های مختلف شود. امانت الکترونیکی مصداق دور زدن قوانین و مقررات است. به همین دلیل، نوعی توجیه غیراخلاقی، غیرحرفه‌ای و غیرقانونی است. البته همراه با عواقب منفی دیگری که می‌تواند همه صنعت نشر و رابطه بین عوامل درگیر در چرخه اطلاعات را زمین‌گیر و با چالش‌های بسیار روبرو کند.

کتابخانه‌ها می‌توانند متناسب با نیاز مخاطبان خود، چنین خدماتی را از ناشران و یا واسطه‌های مجموعه‌ساز آن‌ها درخواست کنند. مجموعه‌سازان نوعی واسطه‌های اطلاعاتی هستند که منابع اطلاعاتی ناشران مختلف را در یک پایگاه اطلاعاتی واحد جمع‌آوری و در قبال دریافت هزینه اشتراک، آن‌ها را برای افراد، نهادها، کتابخانه‌ها و کاربران آن‌ها در دسترس قرار می‌دهند. بیشتر ناشران مطرح جهان، مثل الزویر هم این خدمات را با همکاری ناشران همکار یا به‌طور مستقل عرضه می‌کنند. بسیاری از کتابخانه‌های وابسته به سازمان‌های آموزشی و پژوهشی ایران نیز با پرداخت حق اشتراک سالانه از همین نوع خدمات استفاده می‌کنند. در واقع، ارائه هرگونه خدمات اطلاعاتی در خارج از چارچوب قرارداد دو یا چندجانبه غیرقانونی است و جرم تلقی می‌شود. قراردادهای چندجانبه همان خریدهای ائتلافی یا کنسرسیومی مرتبط با سازمان‌های بزرگ است. یک‌طرف قرارداد کتابخانه‌ها یا کاربران وابسته به یک سازمان هستند و طرف دیگر، واسطه الکترونیکی محتوای ناشران. در واقع، این دسته از واسطه‌ها برای کتابخانه‌ها و کاربران آن‌ها اجازه دسترسی

و نهادهای در حوزه تولید، توزیع و مصرف اطلاعات و دانش را تضمین کند.

خدمات امانت الکترونیکی و مالکیت

شاید برخی از افراد، خدمات امانت منابع الکترونیکی را یکی از سازوکارها و راهبردهایی تلقی کنند که بر اساس آن می‌توان منابع چاپی موجود در مجموعه کتابخانه یا مجموعه شخصی را به شکل الکترونیکی بازتولید کرد تا امانت داده شوند. این سازوکار بر اساس خدمات مرسوم امانت کالاها پیشنهاد شده است. در ادامه استدلال خواهیم کرد که امانت الکترونیکی نه مصداق قانونی یا حقوقی دارد و نه عرفی.

شاید مهم‌ترین نکته حقوقی مرتبط این است که اساس و بنیان آن، غیرمجاز و غیرقانونی است. زیرا مصداق بازتولید یک کالا به شکل غیرمجاز است. بدیهی است وقتی اصل و اساس کار، یعنی بازتولید یک کالا غیرمجاز باشد، امانت و هرگونه خدمات مبتنی بر آن نیز غیرقانونی خواهد بود. نکته دیگر این که امانت هر کالا، از جمله منابع چاپی در کتابخانه‌ها مصداق قانونی و عرفی خاصی دارد. امانت بر اساس عرف به معنای ارسال فیزیکی آن برای امانت‌گیرنده است، به نحوی که امانت‌گیرنده آن را به همان شکل در زمان مقرر عودت دهد. طبیعتاً جای اصل منبع تا زمان عودت نیز در واحد امانت‌دهنده، یعنی کتابخانه، خالی است. به این ترتیب، ارائه خدمات اطلاعاتی مبتنی بر فایل الکترونیکی را نمی‌توان امانت تلقی کرد. بلکه نوعی ارائه خدمات اطلاعاتی (رایگان یا پولی) مبتنی بر فایل کامل یا محتوایی است که فقط مالک یک کالا و یا فرد صاحب مجوز می‌تواند آن را ارائه کند. حتی اگر محدودیت زمانی و مکانی اعمال شود نیز نمی‌توان آن را امانت نامید. کتابخانه‌های عمومی، دانشگاهی و تخصصی هر کدام جامعه خاص خود و نیز انواع محدودیت‌های جغرافیایی، سازمانی، مخاطب، تعداد و غیره مخصوص به خود را دارند. حتی قیمت‌گذاری یک منبع الکترونیکی واحد بر اساس این شاخص‌ها از سوی ناشران بسیار متفاوت است.

نتیجه منطقی این توجیه یا برداشت غیرمنطقی و نادرست از

چندگانه، هم‌زمان، و اغلب زمان‌دار را با الگوهای متفاوت دسترسی به اطلاعات فراهم می‌آورند.

برای کتاب‌ها نیز همین الگوی دسترسی چندگانه و زمان‌دار را می‌توان تعریف کرد. یعنی کاربران یک کتابخانه می‌توانند به واسطه همین واسطه‌ها به محتوای کتاب‌ها دست یابند. به هر حال، کتابخانه‌ها بدون مجوز ناشران یا واسطه‌های آن‌ها نمی‌توانند محتواها را به شکل الکترونیکی بازتولید و آن‌ها را به نام امانت الکترونیکی عرضه کنند. گاهی کنسرسیوم‌های کتابخانه‌ای، با توافق ناشران، مجموعه‌ای از خدمات اطلاعاتی الکترونیکی را راه‌اندازی می‌کنند. نمونه معروف آن اسی‌ال‌سی است؛ این نهاد از پیشگامان عرضه مجلات الکترونیکی است.

عدم عضویت ایران در برخی از معاهده‌ها و دسترسی به محتوای الکترونیکی یک تصور اشتباه در حوزه استفاده از منابع الکترونیکی می‌تواند این باشد که چون ایران عضو بسیاری از معاهده‌های اصلی زیرمجموعه سازمان جهانی مالکیت فکری نیست، لابد قوانین و مقرراتی برای نظارت بر کم و کیف استفاده از محتواهای الکترونیکی تولیدشده در ایران یا خارج از آن نیز ندارد؛ اما این گونه نیست. تکثیر منابع اطلاعاتی تولیدشده در ایران، چه فارسی و چه غیرفارسی، باید بر اساس قوانین و مقرراتی باشد که در دوره‌های زمانی متفاوت از سوی مجلس تصویب شده است.

اصل کلی این است که بر اساس همین قوانین، هرگونه تولید بازتولید منابع اطلاعاتی بدون مجوز قانونی و براساس قوانین ملی به هر شکلی ممنوع است. به عبارت دیگر، هرگونه نشر اطلاعات باید بر اساس قوانین، آیین‌نامه‌ها و حتی مجوزهای خاصی باشد (مجموعه قوانین و مقررات ....، ۱۳۷۱). این نکته به‌طور ویژه برای کتابداران، متخصصان اطلاعات و دیگر کارکنان کتابخانه‌ها و دیگر واحدهای مرتبط با اطلاعات و ارتباطات در نهادهای دانشی بسیار اهمیت دارد؛ هم از نظر اخلاق حرفه‌ای و هم از جنبه قوانین و مقررات عمومی و اختصاصی. براساس همین قانون، هرگونه بازتولید اثر به شکل الکترونیکی و تولید پایگاه‌های اطلاعاتی مبتنی بر این اطلاعات و ارائه خدمات مبتنی بر آن‌ها نیز غیرمجاز

است. تکلیف بیشتر قواعد مرتبط با اخلاق حرفه‌ای و عمومی نیز روشن است. به نظر نگارنده، اهمیت اخلاق حرفه‌ای مرتبط با اطلاعات نسبت به قوانین و مقررات دولتی نه تنها کمتر نیست بلکه برای جلوگیری از نابسامانی‌های موجود در حوزه مالکیت فکری و حقوق پدیدآوران به مراتب بیشتر است (محسنی، ۱۳۹۴).

درباره ترجمه و تکثیر چاپی یا الکترونیکی منابع ناشران خارجی نیز قوانین تا حد زیادی شفاف است. بر اساس قوانین موجود ترجمه بیشتر منابع خارجی، چه چاپی و چه الکترونیکی، در ایران منع قانونی ندارد. اما استثنای مهمی در زمینه دسترسی به محتواهای الکترونیکی ناشران خارجی وجود دارد که باید به آن توجه شود؛ با وجود این که ایران عضو بیشتر معاهده‌های وابسته به سازمان جهانی مالکیت فکری نیست، اما هرگونه تکثیر و عرضه محتوای الکترونیکی ناشران خارجی از سوی کتابخانه‌ها یا هر واحد دیگر، برخلاف قراردادهای دو یا چندجانبه منع قانونی دارد. همه منابع الکترونیکی تهیه‌شده بر اساس قرارداد از ناشران یا واسطه خارجی یا داخلی آن‌ها، و اغلب از سوی ائتلاف کتابخانه‌های دانشگاهی، وزارتخانه‌ها و یا هر سازمان کوچک و بزرگ دیگر مشمول همین نوع موانع قانونی است. زیرا سازمان، خود، تعهد کرده است که خارج از محتوای قرارداد عمل نکند. مصداق قانونی آن نیز همین تعهد یا قرارداد دوطرفه است.

به عبارت دیگر، به دلیل عدم عضویت ایران در کنوانسیون برن یا سایر معاهده‌های جهانی نمی‌توان این منابع را به هر شکل دلخواه استفاده کرد. زیرا تهیه بیشتر منابع الکترونیکی (مثل پایگاه‌های اطلاعاتی مرجع، مجلات الکترونیکی و غیره) براساس قرارداد دو یا چندجانبه و حاوی شرط‌هایی است که اغلب در برگ خرید فروش یا قرارداد مرتبط درج شده است و طرفین نیز آن را پذیرفته‌اند. معمولاً در این قراردادها شرایط و نوع استفاده، محل استفاده، استفاده کنندگان، مقدار استفاده و بایدها و نبایدهای دیگر با دقت درج شده است. این محدودیت‌ها را شرط ضمن عقد می‌نامند که عبارتی آشناست و حتی بر بسیاری از قوانین و مقررات و عرف معمول نیز برتری دارند. چیزی شبیه آن بخش

مصرف کنندگان اطلاعات در ایران خواهد شد. عدم شفافیت و پنهان کاری ناشی از دور زدن قراردادها اغلب از چشم ناشران الکترونیکی خارجی پنهان نمی ماند.

نقش های تازه متخصصان اطلاعات در فضای الکترونیکی

به نظر می رسد فضای الکترونیکی و رواج نشر الکترونیکی سبب شد تا برخی از نابسامانی ها و تخلف های پرتکرار مرتبط با تولید و مصرف اطلاعات در فضای سنتی بیشتر شود. در واقع، تخلف های پرتکرار گذشته پرتکرار تر شدند! نمونه آشکار آن تکثیر غیرقانونی و بدون مجوز منابع اطلاعاتی است. استفاده غیرمجاز محتوا در آثار و نوشته ها نیز بیشتر شد. تجاوز به حقوق فردی و نهادی و نقض حریم خصوصی نیز با گسترش فضای الکترونیکی افزایش یافته است.

بخش زیادی از این تخلفات به ناآگاهی افراد نسبت به مسائل فنی و حقوقی مرتبط با رشد سریع فناوری های اطلاعاتی و ارتباطی و کاربرد آن در نشر اطلاعات و ارتباطات وابسته است. قطعاً منافع فناوری های مرتبط با نشر الکترونیکی محتوا به مراتب بیشتر از ضررهای آن بوده است. با این حال، استفاده غیرمجاز و عدم کنترل آن مثل تیغ دودمی است که ممکن است علیه منافع قانونی افراد، نهادها و کشورها به کار گرفته شود.

به نظر می رسد که در یک جامعه ناسالم، استفاده غیرمجاز به نفع مصرف کنندگان اطلاعات است. زیرا آن ها رایگان یا با هزینه پایین تر می توانند اطلاعات مورد نیاز خود را تهیه کنند. اما در درازمدت آنچه بیش از هر چیز دیگر آسیب می بیند تولید محتوای باکیفیت، از دور خارج شدن نویسندگان، محققان، ویراستاران و ناشران باکیفیت و غیراقتصادی شدن فعالیت های دانشی است. فلسفه اصلی قوانین سخت گیرانه مالکیت فکری، افزایش منافع فعالیت های دانشی برای کل جامعه، و حمایت از تولید، عرضه و مصرف اطلاعات و دانش است و نه برعکس.

در این میان نقش تعادلی متخصصان اطلاعات و سایر مدیران نهادهای دانشی در حمایت از تولید کنندگان اطلاعات باکیفیت،

از حقوق مرتبط با ازدواج که قوانین و شرع آن ها را برای زن یا مرد به رسمیت شناخته است. بدین معنا که اگر دو نفر شرط ها و محدودیت هایی را داوطلبانه به هنگام ازدواج یا بعد از آن بپذیرند مسئله متفاوت خواهد شد. پخش و تکثیر فیلم ها و تصویرهای دریافتی از شرکت های خارجی و داخلی از سوی صداوسیما یا سایر نهادها نیز اغلب بر اساس چنین قراردادهای دوجانبه ای است. حتی مقدار بازپخش آن ها نیز محدود و تعریف شده است و بعضی حتی باید پس از پخش امحا شوند.

برخی از نتایج منفی تخلف از قراردادها در خرید محصولات الکترونیکی عبارتند از:

- درگیری های حقوقی و مالی فرد یا سازمان؛
  - توقف اجرای برخی از تعهداتی که برای آن هزینه پرداخت شده است؛
  - جریمه های سنگین مالی؛
  - خدشه دار شدن اعتبار حرفه ای، سازمانی، ملی و ضررهای ناشی از آن؛
  - کاهش قدرت چانه زنی به هنگام خرید منابع؛
  - افزایش حضور انواع واسطه ها و نیز افزایش قیمت ناشی از حضور واسطه های بیشتر برای افراد، نهادها و کشور؛
  - عدم شفافیت و پنهان کاری در قراردادهای خارجی به دلیل افزایش واسطه ها برای دور زدن تعهدات؛
  - افزایش هزینه قراردادهای خرید منابع و خدمات؛
  - ایجاد موانع حقوقی، قانونی، مالی و غیره در سطحی ملی و جهانی برای دسترسی به برخی از خدمات اطلاعاتی؛
  - ایجاد موانع در روابط علمی، آموزشی و پژوهشی افراد و نهادهای آموزشی و علمی ایران با خارج از کشور.
- اغلب، منافع محدود ناشی از تکثیر غیرمجاز محتوا برجسته می شود که معمولاً راه حل های نسبتاً ارزانی دارد. اما به زیان های به مراتب بالاتر در سطح ملی و جهانی توجهی نمی شود. منافع احتمالی، اغلب برای واسطه ها و حتی ناشران خارجی آن هاست و ضرر و زیان آن، چه در کوتاه مدت و چه در بلندمدت، نصیب

یک متخصص اطلاعات باید با مسائل فنی و حقوقی زیادی که دانش کاران و نهادهای دانشی در فرایندهای مختلف تولید و مصرف داده‌ها، اطلاعات و دانش در نهادهای دانشی با آنها سروکار دارند آشنا باشد. آشنایی با حقوق مالکیت فکری، حق مولف و اخلاق حرفه‌ای مرتبط با اطلاعات از یک سو و تخصص آنها در زمینه مجموعه‌سازی، سازماندهی و دسترس‌پذیر کردن اطلاعات مجاز پولی یا رایگان از سوی دیگر، سبب می‌شود تا آنها به‌عنوان یک مشاور اطلاعاتی و حقوقی مطلع و متخصص مطرح شوند، در کل سازمان و فرایند ارتباط علمی سازمان‌ها نقش مؤثرتری ایفا کنند، و کتابخانه و نهاد اطلاعاتی به‌عنوان راه‌حلی در چرخه مطلوب اطلاعات و عملکرد دانش کاران در نهادهای دانشی مورد توجه قرار گیرد. در عین حال، بسیاری از چالش‌های احتمالی مرتبط با کم و کیف چرخه اطلاعات برای افراد و سازمان‌های دانشی نیز کاهش خواهد یافت.

با توجه به رشد نشر الکترونیکی، برخی از فعالیت‌های غیرمجاز (علاوه بر مطالب ابتدای مقاله) به شرح زیر است:

- سفارش تکثیر آثار در چاپخانه‌های دیجیتال. یعنی اثر موجود در بازار به سفارش کتابدار یا با راهنمایی او از سوی چاپخانه‌ها به صورت غیرمجاز و بدون اجازه ناشر تکثیر می‌شود؛
- تکثیر آثار از سوی بخش تکثیر خود دانشگاه، سازمان یا کتابخانه. چنین اقدامی اغلب از سوی خود کتابدار یا متخصصان اطلاعات انجام نمی‌شود. باین حال، آنها به‌عنوان متخصص اطلاعات و فردی مطلع درباره حقوق نسخه‌برداری دارای وظیفه‌ای حرفه‌ای در این زمینه هستند؛
- تکثیر و پخش گسترده آثار از سوی واسطه‌های غیرمجاز و خرید از آنها. گرچه این اقدام را اغلب افراد غیرمجاز از بیرون نهادهای اجتماعی چون کتابخانه و غیره انجام می‌دهند، اما خرید از آنها مصداق خرید اموال غیر و غیرقانونی است؛
- تبدیل اثر چاپی به فایل الکترونیکی و یا تکثیر و تولید

و در عین حال، حمایت از مصرف‌کنندگان اطلاعات بسیار برجسته است. زیرا آنها، علاوه بر خدمات مشاوره اطلاعاتی و حقوقی می‌توانند با انتخاب و تهیه اطلاعات با کیفیت، هم از نویسندگان و ناشران معتبر حمایت کنند، و هم با عرضه رایگان انواع منابع اطلاعاتی از طریق کتابخانه‌های مختلف می‌توانند تضمین کنند که عامه مردم، دانش‌آموزان، دانشجویان، محققان، استادان، و متخصصان، حتی از سراسر جهان به منابع و خدمات اطلاعاتی مناسب و رایگان، همراه با فضا و سایر امکانات مناسب دسترسی داشته باشند. بدین ترتیب، انواع خدمات اطلاعاتی ناشران و دانش کاران بخش خصوصی نیز با کیفیت بیشتر و هزینه کمتر قابل دسترس خواهد بود. در واقع، امروزه ارئه انواع خدمات اطلاعاتی با کیفیت از سوی ناشران الکترونیکی سبب شده است تا هم خدمات اطلاعاتی کتابخانه‌ها بیشتر و بهتر عرضه شود و هم متخصصان اطلاعاتی خدمات کیفی‌تر اطلاعاتی و آموزشی را ارائه دهند.

تقویت نقش تعادلی کتابخانه‌ها و متخصصان اطلاعات سبب خواهد شد تا نه تنها کتابخانه‌ها، خود، اطلاعات را با هزینه بسیار مناسب و با قیمتی به مراتب پایین‌تر تهیه کنند بلکه کاربران آنها نیز می‌توانند به همین خدمات به‌شکلی تقریباً رایگان دسترسی یابند. رواج و تقویت این خدمات سبب خواهد شد تا ارائه انواع خدمات اطلاعاتی پیشرفته نیز در دستور کار ناشران و کتابخانه‌ها، انفرادی یا مشترک، قرار گیرد که نمونه‌های آن در جهان فراوان است. خدمات مرتبط با مجلات الکترونیکی در آسیا، خدمات مدلاین، کتابخانه کنگره آمریکا، آگریس، آگریکولا، آریک، کتابخانه ملی انگلستان، ساینس دایرکت و اسکوپوس از نشر الزویر نمونه چنین خدماتی است که از نظر کمی و کیفی در حال گسترش است. در واقع، انواع گزینه‌های دولتی و غیرانتفاعی رایگان در کنار خدمات تجاری با کیفیت و یکپارچه توسعه یافته است. چنین الگویی موجب رقابت در ارائه خدمات کیفی‌تر و بیشتر نیز می‌شود.

برای ایفای انواع نقش‌های تازه در محیط الکترونیکی،

وجود دارند که بهتر است متخصصان اطلاعات به آن‌ها توجه کنند از جمله:

۱. آموزش حقوق مالکیت فکری و چالش‌های مرتبط با آن به کاربران. این نکته نیز باید برجسته شود که مشکلات و مسائل حقوقی مرتبط با «دسترسی به منابع اطلاعاتی» مجاز یا غیرمجاز با «استفاده از محتوای آن‌ها» متفاوت است. چند و چون استفاده از محتوای انواع منابع اطلاعاتی و کم و کیف استناد به آن‌ها نیز قواعد فنی و حقوقی متفاوتی دارد. انواع نرم‌افزارهای الکترونیکی سبب شده است بسیاری از مشکلات حقوقی و اخلاقی مرتبط با چنین سوءاستفاده‌هایی در مقایسه با نشر سنتی به مراتب زودتر مشخص شود؛

۲. آموزش دانش کاران و متخصصان اطلاعات. از حقوق مرتبط با چند و چون تهیه انواع منابع اطلاعاتی تا نگهداری، سازماندهی، ذخیره، حفاظت، ارائه خدمات اطلاعاتی مرتبط با آن‌ها (البته همه این‌ها از منظر مسائل مرتبط با حقوق مالکیت فکری و نسخه‌برداری در فضای الکترونیکی)؛

۳. آموزش دسترسی مجاز و قانونی به اطلاعات رایگان یا با هزینه مناسب. قواعد حقوقی مرتبط با استفاده رایگان با نشر و بازتولید آن از طریق نظام‌های ثالث متفاوت است. حتی محتوای برخی از مجلات تجاری گران‌قیمت نیز گاهی رایگان قابل دسترسی است. در همه موارد باید به این نکته توجه داشت که استفاده رایگان معمولاً همراه با قیدهایی چون مطالعه رایگان و براساس نیازهای فردی، شخصی و یا حتی سازمانی است، نه این که به شکل‌های مختلف (به‌تنهایی یا در یک پایگاه اطلاعاتی) برای افراد ثالث منتشر شود.

این‌ها نکته‌هایی هستند که همه کاربران و دانش کاران، از جمله خود متخصصان اطلاعات باید نسبت به آن‌ها آشنایی کافی داشته باشند. هم آموزش ببینند و هم آموزش دهند.

برخی از مشاغل مرتبط با نشر الکترونیکی و مالکیت فکری برای متخصصان اطلاعات

نشر الکترونیک و فضای تازه الکترونیکی سبب شده است تا

پایگاه‌های اطلاعاتی الکترونیکی از منابع کتابخانه یا سایر منابعی که در تملک آن‌ها نیست و ارسال آن به دیگران به‌عنوان امانت یا هر خدمت دیگر؛

• استفاده غیرمجاز از نرم‌افزارها. تقریباً به هنگام نصب همه نرم‌افزارهای پولی یا رایگان شرایط استفاده مجاز و غیرمجاز آن درج شده است و افراد پس از پذیرش شرایط فوق می‌توانند آن را نصب کنند. به عبارت دیگر، پذیرش و نصب آن به معنای قبول عواقب حقوقی و اخلاقی آن است؛

• بازتولید اثر چاپی یا الکترونیکی دیگران به فایل صوتی یا سایر قالب‌ها بدون اجازه ناشر و پخش محدود یا گسترده آن؛

• تکثیر و ارسال فایل‌های مجوزدار برای افراد غیرمجاز. یکی از شرط‌های معمول در قراردادهای فروش منابع، به خصوص الکترونیکی، به افراد و کتابخانه‌ها این است که باید آن را خود فرد استفاده کند و یا اگر کتابخانه باشد فقط اعضای همان کتابخانه با شرایطی خاص می‌توانند از آن استفاده کنند. بالطبع هرگونه استفاده خارج از بندهای قرارداد غیرمجاز و غیراخلاقی است؛

• دریافت و ارسال فایل‌های غیرمجاز در گروه‌های اجتماعی. ارسال بیشتر فایل‌های حتی مجوزدار برای افراد یا گروه‌های اجتماعی در شبکه‌های اطلاعاتی غیرمجاز است.

نقش آموزشی متخصصان اطلاعات در فضای الکترونیکی

آشنایی متخصصان اطلاعات با مسائل فنی و حقوقی مرتبط با تولید و مصرف اطلاعات در محیط الکترونیکی می‌تواند آن‌ها را به‌عنوان بخشی مهم از راه‌حل‌ها در مواجهه با چالش‌ها و چشم‌اندازهای مرتبط با فضای تازه معرفی کند. انتقال این دانسته‌ها به سایر دانش کاران و نهادهای دانشی می‌تواند نقش و جایگاه آن‌ها در جامعه و انواع نهادهایی را بهبود بخشد که در حال حرکت هر چه بیشتر به سمتی هستند که آن را جامعه اطلاعاتی، جامعه دانشی و امثال آن می‌نامند. برخی از آموزه‌ها و آموزش‌های مرتبط با فضای الکترونیکی و نشر الکترونیکی

نیاز دارد. آن‌ها باید بدانند که سازوکار فنی و حقوقی نشر انواع اطلاعات در سازمان‌ها و نهادهای دانشی چیست. برای مثال: انتشار چکیده یا معرفی مختصر، تصویر جلد، صفحات مقدماتی (پیش از مقدمه)، و فهرست مطالب در پایگاه‌های اطلاعاتی به مجوز از ناشر نیاز ندارد. استفاده آموزشی و پژوهشی منصفانه از محتوای منابع به مجوز نیاز ندارد، مشروط بر این که به متن استفاده شده استناد شود. آشنایی با قواعد و شیوه‌نامه‌های استناد نیز اهمیت دارد. «پیوند» به سایر محتواهای موجود در اینترنت به مجوز ویژه نیاز ندارد. تولید انواع پایگاه‌های اطلاعاتی موضوعی، نمایه‌نامه، چکیده‌نامه و انتشار و فروش آن از طریق سایت کتابخانه یا سایر روش‌ها نیز منع قانونی ندارد. این دسته از منابع می‌توانند با اطلاعات پایگاه کتابخانه و سایر کتابخانه‌ها و منابع ترکیب شوند.

یک پیشنهاد برای ایجاد آرشیو الکترونیکی سازمانی و ملی

دسترس‌پذیر کردن اسناد و مدارک سازمانی، متن کامل انواع انتشارات سازمانی، گزارش‌ها، استانداردها، پایان‌نامه‌ها، راهنماها و غیره براساس وظایف قانونی و سازمانی (از جمله قانون دسترسی آزاد به اطلاعات و شفافیت اطلاعاتی) می‌تواند مورد توجه کتابخانه‌های وابسته به هر مرکز علمی، پژوهشی، دانشگاهی یا سازمانی قرار گیرد که خود مالک محتوا هستند. آرشیو الکترونیکی سازمانی با بخش‌ها و محتواهای مختلف می‌تواند نام چنین خدماتی باشد. البته با این ویژگی خاص که با تجمیع آن‌ها «آرشیو ملی» راه‌اندازی شود. طبیعی است که سازمان اسناد و کتابخانه ملی باید محوریت چنین طرحی را برعهده بگیرد و نیز شامل انواع محتواهایی باشد که به‌طور سنتی در سازمان اسناد ملی و کتابخانه ملی نگهداری می‌شوند. همچنین همه قوانین ملی مرتبط با دسترسی آزاد به اطلاعات دولتی، قانون شفافیت اطلاعاتی و دیگر قوانین ملی مرتبط با اطلاعات را دربر بگیرد. همین‌طور همه فرایندهای آن باید به شکلی اجرا شود که از حداکثر توان فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی استفاده شود.

برای مثال، با توجه به وظایف آموزشی، پژوهشی و ترویجی

مسائل فنی، حقوقی و کارکردی اطلاعات و دانش در سازمان‌ها به‌مراتب بیش از گذشته پیچیده شود. در بیشتر سازمان‌های دانشی شاید هیچ‌بخش یا واحدی به اندازه نهاد اطلاعات یا اطلاع‌رسانی، کتابخانه، مرکز اطلاعات و ارتباطات، و نیز هیچ تخصصی به اندازه کتابداران و متخصصان اطلاعات درگیر مسائل مرتبط با داده‌ها، اطلاعات و دانش نباشد. آشنایی آن‌ها با انواع منابع اطلاعاتی و محتوای آن‌ها، و نیز مسائل حقوقی و فنی مرتبط با اطلاعات (مثل حقوق نسخه‌برداری، مالکیت فکری، فناوری‌های اطلاعات و ارتباطات)، مدیریت دانش، نشر اطلاعات، استفاده از محتوا، علم‌سنجی و امثال آن سبب شده است تا آن‌ها یکی از بهترین گزینه‌ها برای ایفای نقش‌های مرتبط با همین مهارت‌ها و سایر مشاغل مرتبط با اطلاعات در سازمان باشند: کارشناس مالکیت فکری، مدیر نشر، مدیر ارتباط علمی، مشاور حقوقی محققان، مشاور یا کارشناس نشر اطلاعات، کارشناس مدیریت دانش، مدیر داده‌ها، کارشناس علم‌سنجی، مدیر فنی مجلات، کارشناس یا مجری قانون دسترسی آزاد به اطلاعات دولتی یا سازمانی، کارشناس شفافیت اطلاعاتی و ده‌ها شغل مرتبط با داده، اطلاعات و دانش از جمله این مشاغل است که با رواج نشر الکترونیکی اطلاعات و سایر کاربردهای فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی و پیچیدگی مسائل مرتبط با اطلاعات، در سازمان‌های دانشی به آن‌ها نیاز دارند.

در همه موارد فوق، متخصصان اطلاعات باید دانش علمی و فنی خود درباره مسائل مختلف مرتبط با مالکیت فکری و حقوق نسخه‌برداری، از جمله مسائل فنی و حقوقی مرتبط با نشر انواع اطلاعات در فضای الکترونیکی را افزایش دهند. سطوح غنی‌سازی انواع فهرست‌های کتابخانه‌ای، تولید انواع پایگاه‌های اطلاعاتی، کم و کیف تولید محتوا از سوی دانش‌کاران و نهادهای دانشی، ابزارها و شیوه‌های نشر اطلاعات سازمانی و دولتی و مسائل فنی و حقوقی آن، به آشنایی با حقوق مالکیت فکری، فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی، نشر الکترونیکی، حقوق نسخه‌برداری در سطح ملی و جهانی و مسائلی از این دست در سطوح گوناگون

است که سال‌ها پیش قوانین مرتبط با آن‌ها تدوین شده است. سازوکارهای نهادی آن در سطح سازمانی، محلی، منطقه‌ای، و ملی نیز کم‌وبیش وجود دارد.

باتوجه به تخصص، مهارت و وظیفه کتابداران و متخصصان اطلاعات در زمینه‌های مختلف مرتبط با اطلاعات و دسترس‌پذیر کردن آن، و نیز وظیفه قانونی سازمان اسناد و کتابخانه ملی در حفظ میراث فرهنگی و اسناد و مدارک دولتی، پیشنهاد می‌شود جایگاه حقوقی، قانونی و ساختاری کتابداران، متخصصان اطلاعات، و کتابخانه‌ها برای نشر اطلاعات دولتی و نیز اجرای قوانین مرتبط با حفاظت از اسناد و مدارک دولتی، قانون دسترسی آزاد به اطلاعات دولتی و شفافیت اطلاعات از سوی نهادها و انجمن‌های علمی، به‌خصوص خود سازمان اسناد و کتابخانه ملی تثبیت شود. به‌این ترتیب، برای متخصصان اطلاعات در سازمان‌ها نقش و جایگاه سازمانی تازه‌ای باز می‌شود؛ ساختار سازمانی موجود بی‌دلیل بزرگ نمی‌شود؛ از ظرفیت متخصصان این حوزه در دسترس‌پذیری اطلاعات و همکاری در مدیریت اطلاعات و دانش سازمانی استفاده می‌شود؛ یکپارچگی بخش اطلاعات و دانش در سازمان‌ها حفظ می‌شود؛ و درعین حال، پیوند بین سازمان‌ها، اطلاعات و دانش سازمانی، اشتراک دانش، سازماندهی دانش، دسترسی به دانش و اطلاعات درون‌سازمانی و بین‌سازمانی در سطح ملی و جهانی و برای رشد فردی و سازمانی متحول می‌شود. چنین پیشنهادی به‌دلیل پیشینه علمی و فنی متخصصان اطلاعات در زمینه‌های مختلف، به‌ویژه براساس نیازهای این طرح، از جمله موارد زیر است: دسترس‌پذیری اطلاعات، آشنایی با چرخه اطلاعات/ دانش، نرم‌افزارهای اطلاعاتی، سخت‌افزارها، شبکه‌های اطلاعاتی، کتابخانه‌های تحت شبکه، انواع استانداردهای ارتباط بین شبکه‌های اطلاعاتی، و سایر ابزارها و به‌خصوص دسترسی به شبکه پیچیده دانش و مهارت‌های متخصصان مختلف این حوزه. همه این موارد در مجموع می‌تواند نهادهای اطلاعاتی و اغلب دولتی را به هم ربط دهد. توانایی که هر کتابخانه یا سازمانی به‌تنهایی فاقد آن

سازمان آموزش، پژوهش و ترویج کشاورزی در حوزه کشاورزی پیشنهاد می‌شود چنین رویکردی در تعامل با کتابخانه ملی ابتدا در سطح ستاد سازمان، و البته طی چند مرحله مختلف اجرا شود. سپس به زیرمجموعه‌های همین سازمان گسترش یابد. گسترش آن در سطح وزارت جهاد کشاورزی و سپس بخش کشاورزی، مرحله بعدی است. همه اطلاعات مرتبط با وظایف سازمان اسناد و کتابخانه ملی در آن سازمان نیز می‌تواند هم‌زمان به‌صورت الکترونیکی ارسال شود.

توجه مدیران سازمان‌ها و به‌خصوص کتابخانه‌ها به این وظیفه و اتصال آن‌ها به قانون دسترسی آزاد به اطلاعات و شفافیت اطلاعاتی (یعنی به‌عنوان یک حق) می‌تواند در ارتقای جایگاه کتابخانه و سازمان بالادست آن در رقابت‌های بین‌سازمانی و مشاهده‌پذیری آن‌ها نقش مهمی داشته باشد. در این زمینه باید به تعریف خاص انتشارات دولتی و قانون دسترسی آزاد به اطلاعات دولتی یا با بودجه دولت توجه شود. به سیاست‌ها و مقررات سازمانی مربوط به نشر اطلاعات و نیز قوانین مرتبط با مالکیت فکری نیز باید توجه کرد. به‌عبارت‌دیگر، چنین اقدامی وظیفه قانونی مدیران برای اجرای مقررات دولتی است و کتابخانه یا مرکز اطلاعات سازمان با توجه به نقش و جایگاه خود می‌تواند محل اجرای آن باشد.

تدوین استانداردها و بایدها و نبایدهای نشر و دسترس‌پذیر کردن آن‌ها به‌صورت الکترونیکی نیز اهمیت زیادی دارد. با توجه به ترکیب وظایف کتابخانه ملی با سازمان اسناد ملی ایران، بسیار مهم است که سازوکارهایی تدوین شود که فرایندهای مختلف تولید و دسترسی به انواع اطلاعات سازمانی به‌صورت الکترونیکی انجام شود، به‌صورت خودکار و روزآمد در آرشیو سازمانی بایگانی شود و از آنجا نیز به آرشیو سازمان اسناد و کتابخانه ملی منتقل شود. طراحی چنین فرایندی با توجه به امکانات و ابزارهای نشر الکترونیکی با همکاری سازمان اسناد و کتابخانه ملی چندان پیچیده و حتی با توجه به نتایج آن پرهزینه نخواهد بود. نتایج شفافیت اطلاعاتی و دسترسی آزاد به اطلاعات آن‌قدر زیاد

با استفاده از سازوکارهای مکمل، آیین‌نامه‌ها و بایدها و نبایدهای دیگر به فرایندهای مختلف نرم‌افزاری تبدیل شوند؛ نرم‌افزارها و پروتکل‌هایی که انتقال، جابجایی، انبوه‌سازی و سایر ملاحظات مرتبط با دسترس‌پذیری اطلاعات را تسهیل کنند.

منابع

اسمیت، آنتونی (۱۳۹۳). *ژئوپولیتیک اطلاعات؛ شیوه‌های سلطه‌جویی فرهنگی استعمار در جهان از طریق رسانه‌های همگانی*. ترجمه فریدون شیروانی. تهران: سروش.

محسنی، حمید (۱۳۸۱). مالکیت فکری و موافقت‌نامه‌های جهانی و ملی در: *دائرة المعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی*، زیر نظر فریبرز خسروی. تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، ج ۲، ص ۱۶۶۵ - ۱۶۶۹.

مجموعه قوانین و مقررات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی (۱۳۷۱). تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سازمان چاپ و انتشارات، ص ۱۸ - ۲۲.

محسنی، حمید (۱۳۹۴). *نشر و اطلاع‌رسانی*. تهران: کتابدار.

است. با این وجود، فرهنگ، دانش و نظام ارتباط علمی و فنی در بین متخصصان اطلاعات به شکل نسبتاً مناسبی تعریف شده و در این زمینه تجربه‌های ملی و جهانی مناسبی نیز وجود دارد. آن‌ها براساس همین آموزه‌ها و ابزارها بهتر از دیگر بخش‌های یک سازمان و البته در همکاری با سایر اجزای سازمان می‌توانند چنین اهداف سازمانی را تأمین کنند. ابعاد حقوقی و فنی آن نیز باید بیش از پیش در نظام آموزشی، پژوهشی و اداری مطالعه و برای آن در سطح ملی فرهنگ‌سازی شود.

ابزارها و سازوکارهای مورد استفاده در فناوری اطلاعات و ارتباطات، انواع قوانین و مقررات ملی مرتبط با دسترسی آزاد به اطلاعات دولتی و سازمانی، قانون شفافیت اطلاعاتی، مجموعه قوانین ملی مرتبط با مالکیت فکری، حقوق نسخه‌برداری در ایران، شبکه ملی گسترده کتابخانه‌ها و سایر متخصصان و نهادهای مرتبط در کشور، همگی ابزارهای توانمندسازی است که در کشور وجود دارد. اما نکته بسیار مهم این است که همه این‌ها باید

Electronic publishing and intellectual property for scholars and knowledge institutions

Hamid Mohseni

Faculty member of Emam Khomeini higher education center, Agricultural Research, Education and Extension Organization (AREEO), Karaj, Iran.

Abstract

This article addresses some of the issues, challenges, teachings, and solutions related to intellectual property that often result from the development of information and communication technology, including electronic publishing for scholars and knowledge institutions. It is important for researchers, managers, experts and information professionals in knowledge institutions to pay attention to these issues because of their great role in promoting and transmitting these teachings, solutions and also providing services on some technical and legal issues related to information and knowledge in the research process, production and consumption of information, innovations and so on. Digital transformation and intellectual property require some new roles, tasks and jobs for knowledge and information professionals in knowledge institutions: expert in scientific communication, intellectual property, copyright, content management, publishing, electronic publishing, organizational archives are among them.

Keywords: :Intellectual Property, Electronic Publishing, Copyright, Scholars, Knowledge Institutions, Information Specialists.